

NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LA VILA MEDIEVAL DE GAVÀ (SEGLES XII-XIII): LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER DE LA GENERALITAT - RAVAL DE MOLINS

Maria Bruna Álvarez, Jordi Roig

Antecedents històrics del municipi de Gavà

Gavà és un municipi situat a l'extrem sud del pla de Barcelona, al terme del qual s'ha documentat una evolució contínua de població des del neolític mitjà fins a l'actualitat. Al jaciment de Can Tintorer, adscrit a una cronologia del neolític mitjà, es documenta l'extracció de variscita, amb galeries subterrànies seguint les vetes del mineral. De moment, no s'ha localitzat cap assentament d'hàbitat relacionat amb les mines neolítiques.

L'explotació de mineral a la zona de Can Tintorer continua sent el centre de l'activitat econòmica en època ibèrica (s. IV-II aC), però amb l'extracció de ferro. A la vall del Llobregat existia un conjunt d'*oppida* costaners que constituïen un centre de l'activitat econòmica, amb població dispersa al seu voltant. Un d'aquests *oppidum* correspon al jaciment del turó del Calamot, situat a la zona sud de l'àrea urbanitzada de Gavà.

En època imperial (s. I aC - s. I dC) es funda la ciutat de *Barcino*, s'ordena el territori de la plana en centúries i es crea una xarxa viària que perdurarà en el temps. En aquest moment, s'intensifica l'assentament rural, ja que la base econòmica és l'emmagatzematge i el comerç del vi, com ho demostren les intervencions arqueològiques a les Sorres (IZQUIERDO: 2001), amb la localització d'àmfores i derelictes. Sembla que la vila romana de Sant Pere de Gavà s'emmarcaria en aquest context. Aquesta estructura territorial es manté durant el baix imperi (s. II-III dC), però els assentaments basats en la producció vitivinícola tendeixen a desaparèixer.

Durant el període de l'antiguitat tardana (s. V-VIII dC) es coneix molt poc l'evolució del poblament en tota aquesta àrea, bàsicament per la manca i la parcialitat de les intervencions arqueològiques en determinats jaciments i, per tant, la inexistència d'estudis concrets d'aquest període. Tanmateix, es considera l'existència d'un poblament de tipus rural dispers pel territori, centrat bàsicament en les activitats agrícoles i ramaderes d'un marcat caràcter local.

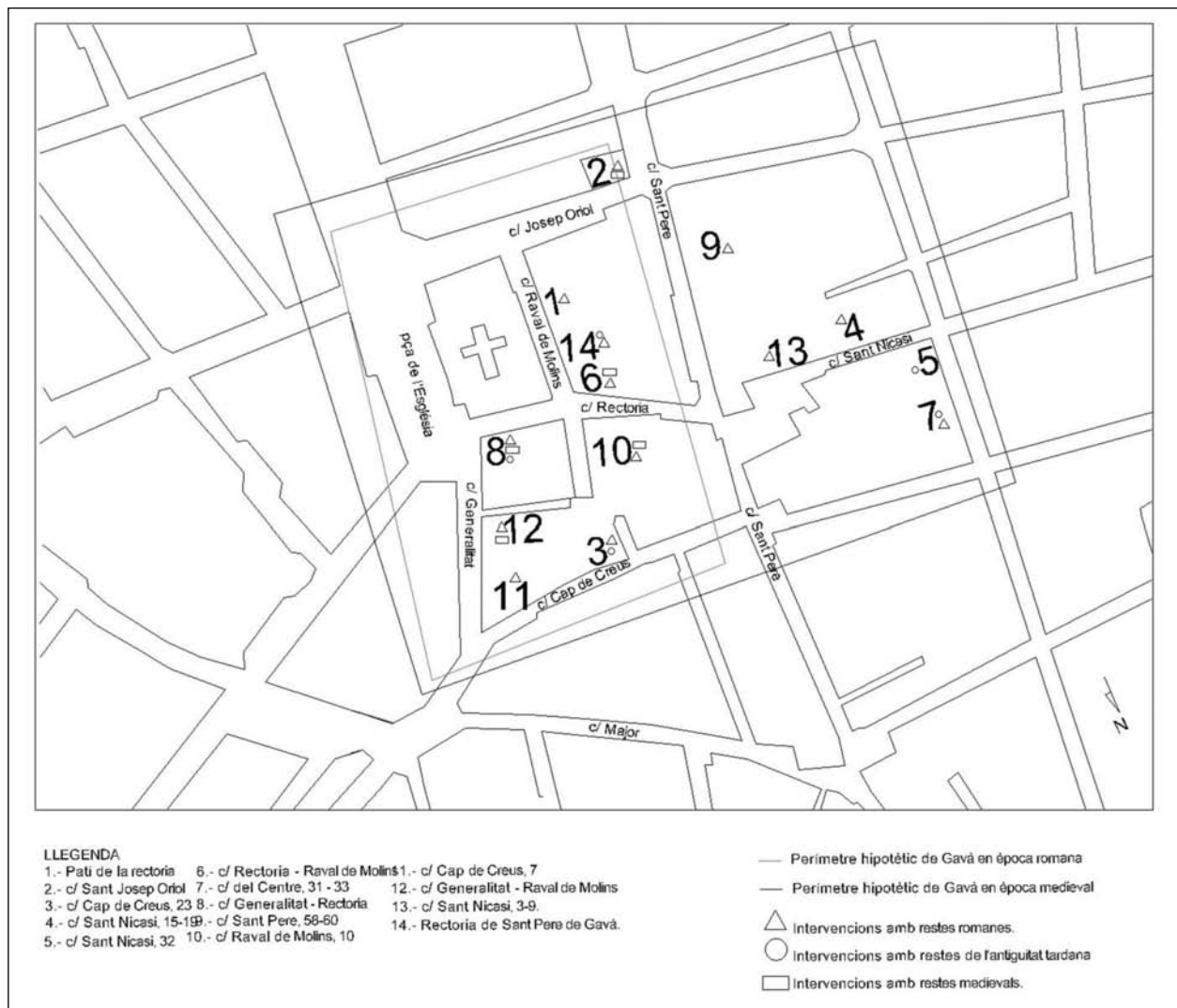
Per altra banda, i pel que fa al primer moment del domini islàmic, també totalment desconegut a escala arqueològica a la zona, s'ha considerat que

hi ha un respecte per les propietats i la llibertat de culte. Serà, però, a partir de la conquesta de Barcelona per part dels carolingis, el 801, que el territori del Llobregat es converteix en terra de frontera.

A partir del segle X, els comtes de Barcelona inicien una ordenació administrativa del territori i la població que tindrà com a eix central una xarxa de castells termenats, com els castells de Cervelló (904), de Subirats (917), d'Eramprunyà (957) i d'Olèrdola (991), que ocuparan tota la Marca, des del riu Llobregat fins al riu Gaià, i que pressionarà els pagesos aloers per tal d'obtenir rendes de les seves terres. Paral·lelament també s'implanta una organització eclesiàstica que exerceix la mateixa pressió. En aquesta línia, el monestir de Sant Cugat del Vallès comença a adquirir donacions, més o menys voluntàries, d'alguns alous a la zona. A més a més, es funden esglésies com Sant Cristòfol de Begues o Sant Pere de Gavà, al voltant de la qual es formarà el nucli medieval de Gavà, motiu d'aquesta comunicació. També es crea un monestir a Santa Maria de Castelldefels, que juntament amb les esglésies esmentades donaran origen a les parròquies del castell d'Eramprunyà. D'aquesta manera, el castell i el monestir de Santa Maria seran els eixos vertebradors de l'organització del territori del sud del Llobregat durant el procés de feudalització.

El primer document on es menciona l'església de Sant Pere de Gavà és de l'any 980, i relaciona aquest topònim amb la cel·la monàstica de Santa Maria de Castelldefels, monestir agregat al de Sant Cugat del Vallès (CAMPMANY: 1995). A finals del segle XI les esglésies de Sant Pere de Gavà i Sant Miquel d'Eramprunyà, situada aquesta dins el terme del castell d'Eramprunyà, formaran part de la mateixa parròquia fins al segle XV, moment en què tant el castell com l'església de Sant Miquel d'Eramprunyà seran destruïts per les tropes de la Generalitat durant la guerra civil catalana.

Per altra banda, i en relació amb el nucli medieval de Gavà, i especialment pel que fa al seu topònim, tenim que aquest apareix per primera vegada en un document de l'any 1002, en què el papa Silvestre II confirma totes les propietats del



Làmina 1.

monestir de Sant Cugat del Vallès, entre elles un alou a Gavà. De fet, aquest document està destruït parcialment just en el lloc on hauria d'aparèixer el topònim «Gavà», però comparant-lo amb altres dos documents del 1007 i del 1023, pràcticament idèntics, ja que també corresponen a confirmacions de les propietats del monestir, es dedueix que el mot *Gaiano* o *Gevano* hi seria escrit.

A partir de mitjan segle XII el model d'organització política i econòmica feudal comença a canviar. Amb l'expansió del comerç i l'enriquiment dels mercaders, aquests comencen a comprar castells i títols nobiliaris per tal de formar part d'aquesta classe social. L'exemple es troba quan el 1323 Pere Marc compra a Jaume II el castell i el terme d'Eramprunyà. Els Marc seran senyors d'Eramprunyà fins a la guerra civil catalana.

L'arqueologia al nucli històric de Gavà: de les restes romanes a les medievals

Durant els gairebé darrers quinze anys s'han realitzat diverses intervencions arqueològiques al nucli urbà de Gavà, encaminades especialment a la localització de les restes de la vil·la romana de Sant Pere¹ (lám. 1).

En aquest sentit, és possible plantejar, ara com ara, que la pars urbana d'aquesta vil·la romana estaria situada als voltants de l'església de Sant Pere. Així, en una excavació recent que s'ha dut a terme al pati de la Rectoria² es van documentar dues habitacions, una de les quals conservava *in situ* un mosaic amb tesselles negres. Per altra banda, en una altra excavació realitzada uns quants anys abans, també al Pati de la Rectoria,³ ja va ser pos-

1 Un primer recull d'aquestes intervencions d'època romana a Gavà el podem trobar en l'article d'Àlicia Estrada «Deu anys d'intervencions arqueològiques al nucli antic de Gavà: la vil·la romana de Sant Pere de Gavà» (ESTRADA: 2001).
 2 Intervenció realitzada l'any 2003 per les empreses Arqueocat, SL i 3 Associats, SL, dirigida per Natàlia Salazar i coordinada per Jordina Sales.
 3 Intervenció realitzada entre els anys 1989 i 1990, dirigida per Pere Izquierdo i Eulàlia Sintas.

sible plantejar l'existència d'aquesta *pars urbana* a la zona de l'església, amb la localització d'una rasa amortitzada el s. V dC, reblerta amb materials com marbres, estucs i tessel·les de vidre blaves que semblava que provenien d'un edifici decorat ricament. De tota manera, aquesta hipòtesi caldrà revisar-la a mesura que es vagin realitzant intervencions al nucli històric de Gavà, ja que les estructures identificades com a *pars urbana* són força parcials i no del tot definitòries.

Per altra banda, respecte a les restes arqueològiques atribuïbles a la *pars rustica* de la suposada vil·la romana, podem constatar que aquestes s'han documentat en diferents indrets del nucli històric a partir de troballes puntuals, desvinculades entre elles i, a més, amb un ampli ventall cronològic, sovint força imprecís, que dificulta la relació de les diferents restes.

Al carrer de Sant Josep Oriol es van localitzar restes⁴ d'un abocador d'àmfores, Pascual 1. Al carrer del Cap de Creus, 23 es van documentar dos àmbits⁵ contigus amb un dipòsit i restes de paviment d'*opus signinum*. Al carrer de Sant Nicasi, 15-19 es documenten restes⁶ d'una habitació pavimentada amb *opus signinum* relacionada amb un petit lacus (dipòsit) i una estructura circular relacionada amb el premsatge del vi. Al carrer de la Rectoria - Raval de Molins⁷ es documenta un dolium. Al carrer del Centre, 31-33 es documenta⁸ un dipòsit d'*opus signinum*. Al carrer de Sant Pere, 58-60 es va documentar una gran estructura pavimentada⁹ amb *opus signinum*, relacionada amb un ús hidràulic o industrial i un enterrament en tegulae. Al carrer del Raval de Molins, 20¹⁰ i al de Sant Nicasi, 3-9 es documenten¹¹ diverses sitges d'emmagatzematge. Al carrer de la Generalitat - Rectoria es documenten¹² dues filades de *dolium* i dos dipòsits pavimentats en *opus signinum*. I, finalment, al carrer de la Generalitat - Raval de Molins s'ha documentat un àmbit relacionat amb l'emmagatzematge de productes agrícoles. Per altra banda, i allunyat del nucli històric de la vila de Gavà, tenim el parc del Calamot, on es van localitzar dos petits dipòsits d'*opus signinum* sencers i indicis d'un tercer i un *dolium*.¹³ Tot i que el Calamot queda fora del nucli antic de Gavà, aquest jaciment també podria tenir relació amb la vil·la de Sant Pere de Gavà.

Totes aquestes restes presenten a grans trets una cronologia que abraça un ventall ampli dins l'època romana, entre els segles I i III dC, en molts casos fins i tot poc definible o indeterminable, a causa de la mateixa naturalesa de les restes, força malmeses, i la manca de materials arqueològics associats.

Pel que fa al període del baix imperi (s. III-IV dC) i l'antiguitat tardana (segles V-VII dC), s'hi han documentat bàsicament dos tipus d'evidències arqueològiques: restes de tipus funerari –tombes– i estructures d'emmagatzematge –sitges.

En primer lloc, tenim un enterrament en *tegulae* al carrer de Sant Josep Oriol; sis tombes al carrer del Cap de Creus, 23, tres de les quals eren en *tegulae* i la resta se suposa que en fossa; una tomba en fossa simple i un esquelet dins d'una sitja al carrer de Sant Nicasi, 32, datables del segle VI dC, i un enterrament en àmfora al carrer de la Generalitat - Rectoria.

En segon lloc, documentem un bon nombre de sitges d'emmagatzematge que podem atribuir a l'antiguitat tardana (entre els segles V i VII dC), a partir de l'estudi en curs del material ceràmic procedent dels seus nivells d'amortització. Així, tenim cinc sitges i dos retalls localitzats al carrer del Centre, 31-33 i quasi una dotzena d'estructures d'emmagatzematge localitzades al carrer de la Generalitat - Rectoria.

Per altra banda, i com a resultat de l'última intervenció –parcial– realitzada al Pati de la Rectoria l'estiu del 2003,¹⁴ s'ha plantejat, en un darrer article per part dels seus excavadors i autors, la hipòtesi de l'existència d'una capçalera d'absis de planta quadrangular amb un arc ultrapassat inscrit al seu interior datable entre els segles IV-VIII dC, identificada a partir d'unes restes parcials localitzades al solar (SALAZAR; SALES: 2003). En aquest sentit, cal tenir en compte que, ara com ara, tant les restes estructurals com les dades i els resultats arqueològics coneguts són puntuals i totalment imprecisos, i esdevenen del tot insuficients per pronunciar-s'hi, i molt menys encara per fer-hi atribucions cronològiques. Fins i tot, i pel que fa a la interpretació, seria molt més plausible atribuir aquestes restes arqueològiques a estructures rela-

4 Intervenció realitzada l'any 1990 i dirigida per Eulàlia Sintas i Alícia Estrada.
 5 Intervenció realitzada l'any 1991 i dirigida per M. Blasco, A. Estrada i E. Sintas.
 6 Intervenció realitzada l'any 1993 i dirigida per Josep Bosch i Alícia Estrada.
 7 Intervenció dirigida per Alícia Estrada el 1996, i per Àlvar Piñol i Natàlia Moragas, de 3 Associats, SL.
 8 Intervenció dirigida per Alícia Estrada, Àlvar Piñol i Natàlia Moragas, efectuada el 1996 per 3 Associats, SL.
 9 Intervenció dirigida per M. Lledó Barreda, Eulàlia Sintas i Carles Vallès, efectuada el 1993.
 10 Intervenció dirigida per Alícia Estrada el 1993, de 3 Associats, SL.
 11 Intervenció dirigida per M. Bruna Álvarez, realitzada el 2002 per 3 Associats, SL.
 12 Intervenció dirigida per Joan Josep Esteban, realitzada l'any 2001 per 3 Associats, SL.
 13 Intervenció dirigida per M. Lledó, realitzada l'any 1998 per 3 Associats, SL.
 14 Vegeu nota 2.

cionades amb la pars urbana i residencial de la denominada vil·la romana de Sant Pere.

Corresponent ja al període medieval (entre els segles X i XIII), ha estat possible localitzar i identificar també diverses restes arqueològiques i estrats a diferents indrets del nucli històric de la vila de Gavà. Aquestes, però, són les més desconegudes i les menys estudiades de totes; en alguns casos apareixen disperses i descontextualitzades i molt afectades per estructures posteriors d'època recent. És, doncs, en aquesta línia que hem iniciat un estudi individualitzat i de conjunt de totes les intervencions arqueològiques que poden oferir restes atribuïbles als períodes de l'antiguitat tardana i l'època medieval (entre els segles V-VI i XII-XIII) al nucli de Gavà. Aquest treball que ara es presenta en seria una primera mostra.

En primer lloc, tenim que al carrer de Sant Josep Oriol aparegueren nivells medievals relacionats amb estructures indeterminades molt arrasades, difícilment estudiades. Al carrer de la Rectoria - Raval de Molins tenim un mur fet amb gres i pissarra lligat amb morter de calç. Al carrer del Raval de Molins, 20 un altre mur i al de la Generalitat - Rectoria i Generalitat - Raval de Molins nombroses sitges d'emmagatzematge. Finalment, al pati de la Rectoria, a la vora de l'església de Sant Pere, es van identificar alguns estrats, un mur i anivellacions de terres amb material ceràmic que inicialment es van atribuir al segle XI.¹⁵

És a partir de l'excavació al carrer de la Generalitat - Raval de Molins –motiu d'aquesta comunicació, i especialment de l'estudi del material arqueològic i ceràmic– que s'ha pogut concretar el moment de funcionament i d'amortització del nombrós conjunt de sitges medievals. Aquest fet permet començar a establir una cronologia d'ocupació de l'espai, entre els segles XII i XIII, i determinar les característiques d'ús i funcionament d'aquest sector com una àrea d'habitatge i magatzem, amb l'existència de cases i graners que conformarien el nucli de la vila medieval de Sant Pere de Gavà.

Així doncs, pel que fa a l'avanç de consideracions generals i fent una visió de conjunt, i després d'anàlitzar les característiques i la situació de les restes d'època romana i les de l'antiguitat tardana en relació amb les restes d'època medieval, és possible observar que l'àrea d'ocupació medieval es contrau

respecte a l'àrea ocupada per l'assentament d'època romana, molt més extens i amb les restes més disperses. D'aquesta manera tenim que el nucli medieval queda concentrat i aglutinat en un punt central, que en un principi sembla correspondre a l'emplaçament de l'església de Sant Pere i al seu espai circumdant de sagrera.

Les intervencions arqueològiques al carrer de la Generalitat - Rectoria i al carrer de la Generalitat - Raval de Molins: una àrea d'habitatge i magatzem a la vila medieval de Gavà

L'any 2001 es van realitzar dues intervencions arqueològiques a dos solars pràcticament contigus situats al carrer de la Generalitat. El primer dels solars estava emplaçat a la confluència dels carrers de la Generalitat, núm. 22 i de la Rectoria, núm. 2-4, i el segon a la confluència entre el carrer de la Generalitat, 10-12 i 14, i el carreró del Raval de Molins.¹⁶ El carrer de la Generalitat és un dels carrers que condueix a l'actual plaça de l'Església, on es troba ubicada l'església de Sant Pere de Gavà. El primer solar dista d'aquesta uns 23 metres, mentre que el segon solar en dista uns 60 metres. Així doncs, només observant la situació d'aquests dos solars respecte a l'església de Sant Pere caldria pensar que aquesta zona estaria relacionada originàriament amb la sagrera de l'església de Sant Pere i posteriorment amb el nucli medieval de la vila de Gavà. En aquest sentit, tenim una primera menció documental de l'existència de l'església ja l'any 980. Malauradament però, no es conserven, ni s'han localitzat ara com ara, les restes d'aquesta suposada primera església i ni tan sols de la romànica del segle XI.

Les intervencions arqueològiques efectuades al carrer de la Generalitat - Rectoria i al carrer de la Generalitat - Raval de Molins han proporcionat un bon nombre de restes arqueològiques que permeten fer una primera aproximació a l'evolució d'aquest sector del nucli antic de Gavà proper a l'església (lám. 2).

Pel que fa a la intervenció del carrer de la Generalitat - Rectoria, a partir de les diverses estructures localitzades i de l'estudi en curs del material ceràmic és possible identificar, ara com ara, tres grans fases d'ocupació.

15 Intervenció realitzada entre els anys 1989 i 1990, dirigida per Pere Izquierdo i Eulàlia Sintas (IZQUIERDO; SINTAS: 1989-90).

16 La primera intervenció va ser dirigida per Joan Josep Esteban i la segona per M. B. Álvarez. Totes dues van ser realitzades l'any 2001 per 3 Associats, SL. El material ceràmic d'aquestes intervencions és objecte d'estudi per part dels autors d'aquest article dins un treball més ampli sobre la vila de Gavà a l'antiguitat tardana i l'època medieval, i forma part també de l'estudi de les produccions ceràmiques tardoromanes i altmedievals al territori de Barcelona dins el projecte de tesi doctoral de Jordi Roig. En aquest sentit, volem agrair a Joan Josep Esteban, Àlícia Estrada i al Museu de Gavà la possibilitat de poder estudiar aquests materials, així com totes les ajudes facilitades per poder dur a terme aquest estudi.

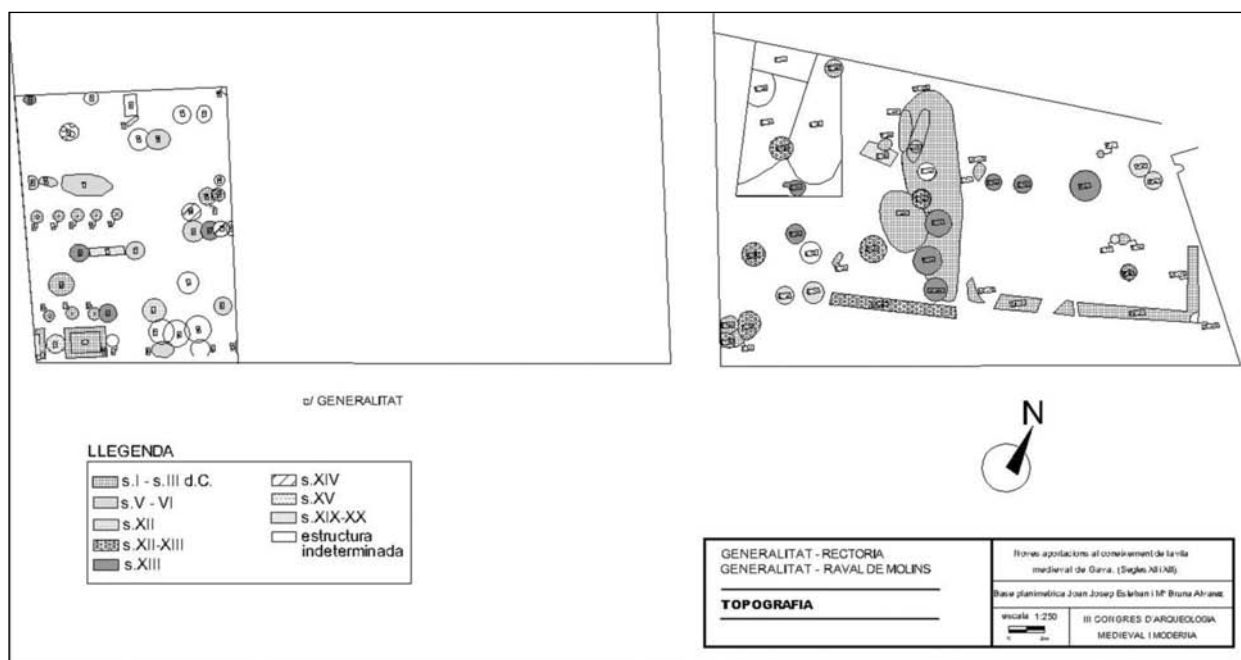


Lámina 2.

En primer lloc, una ocupació romana datada a grans trets entre els segles I-III d.C, formada per deu encaixos de *dolium*, vuit d'ells localitzats en dues filades d'encaix de *dolia* amb el *dolium in situ*, i un encaix més, allunyat del primer grup. Un dipòsit sencer d'*opus signinum*, amb una depressió central per acumular-hi la brutícia i facilitar la neteja del dipòsit, i al costat l'inici d'un segon dipòsit al límit del solar, probablement relacionat amb el conjunt de *dolia* i l'elaboració d'oli o vi.

En segon lloc, i corresponent a l'antiguitat tardana, podem identificar un conjunt de com a mínim sis sitges i un retall irregular –amortitzats cap al segle VI dC– i un enterrament perinatal en àmfora.

Ja corresponents al període medieval, identifiquem un total de deu sitges, de les quals una és del segle XII, dues a cavall entre els segles XII i XIII, quatre del segle XIII, dues del segle XIV i una del segle XV; a més d'un darrer conjunt d'onze sitges, actualment en curs d'estudi, de les quals ara com ara no podem determinar la cronologia amb precisió.

En la intervenció arqueològica efectuada al carrer de la Generalitat - Raval de Molins¹⁷ es van documentar dos moments d'ocupació. Una primera fase corresponent a l'època romana i atribuïble a una àrea de tipus industrial i de magatzem, que pot ser datada al segle III dC per al seu moment d'abandó, amb presència d'un àmbit d'habitació amb un espai cobert que es va enderrocar. Sota aquest enderroc apareixen un petit forn i dos retalls indeterminats.

Tant a l'interior com a l'exterior de l'habitació apareixen un total de set retalls d'encaix de *dolia*, dels quals només els dos situats a l'interior de l'habitació han conservat part del *dolium*. A part d'aquestes estructures, a la cantonada NO del solar es documenten tres retalls de grans dimensions, dels quals no es va poder determinar la cronologia, tot i que han de ser anteriors al segle XII, ja que són tallats per una sitja medieval. Aquests podrien relacionar-se amb l'àrea de magatzem d'època romana (làm. 3).

Pel que fa a l'època medieval, s'hi han documentat 19 sitges, amb una seqüència cronològica que abraça els segles XII i XIII, així com un pou d'aigua abandonat el segle XIII i un mur adscrit també a la fase del segle XIII (làm. 4).

A partir de l'estudi del material ceràmic dels nivells d'amortització de les sitges és possible agrupar-les cronològicament de la manera següent: tres sitges del segle XII, vuit del segle XIII i vuit més que presenten una datació indeterminable entre els segles XII i XIII, per al seu moment d'abandó.

Les sitges estan excavades bàsicament al subsòl natural format per argila vermella amb carbonats, excepte les de la zona oest, que estan excavades en un estrat de rebliment i anivellació de terres (UE 33) que ha de ser anterior al segle XII, ja que algunes sitges d'aquesta cronologia el tallen. L'alçada conservada oscil·la entre 0,50 metres i 1,20 metres, i els diàmetres es mantenen en una

17 Intervenció realitzada en dues fases: la prospecció va ser dirigida per Joan Josep Esteban i l'excavació de les estructures va ser dirigida per M. Bruna Álvarez, l'any 2001, per part de 3 Associats, SL.

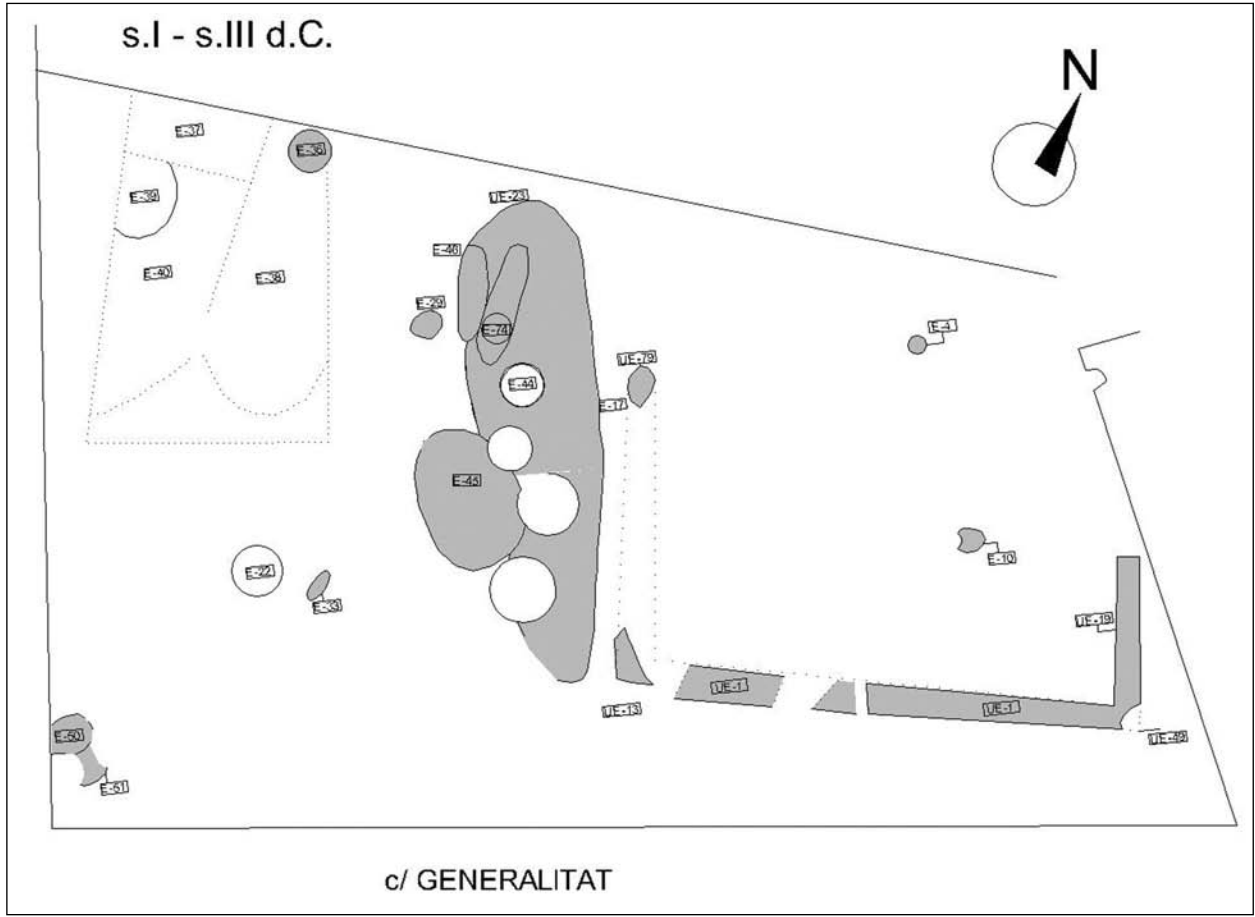


Lámina 3.

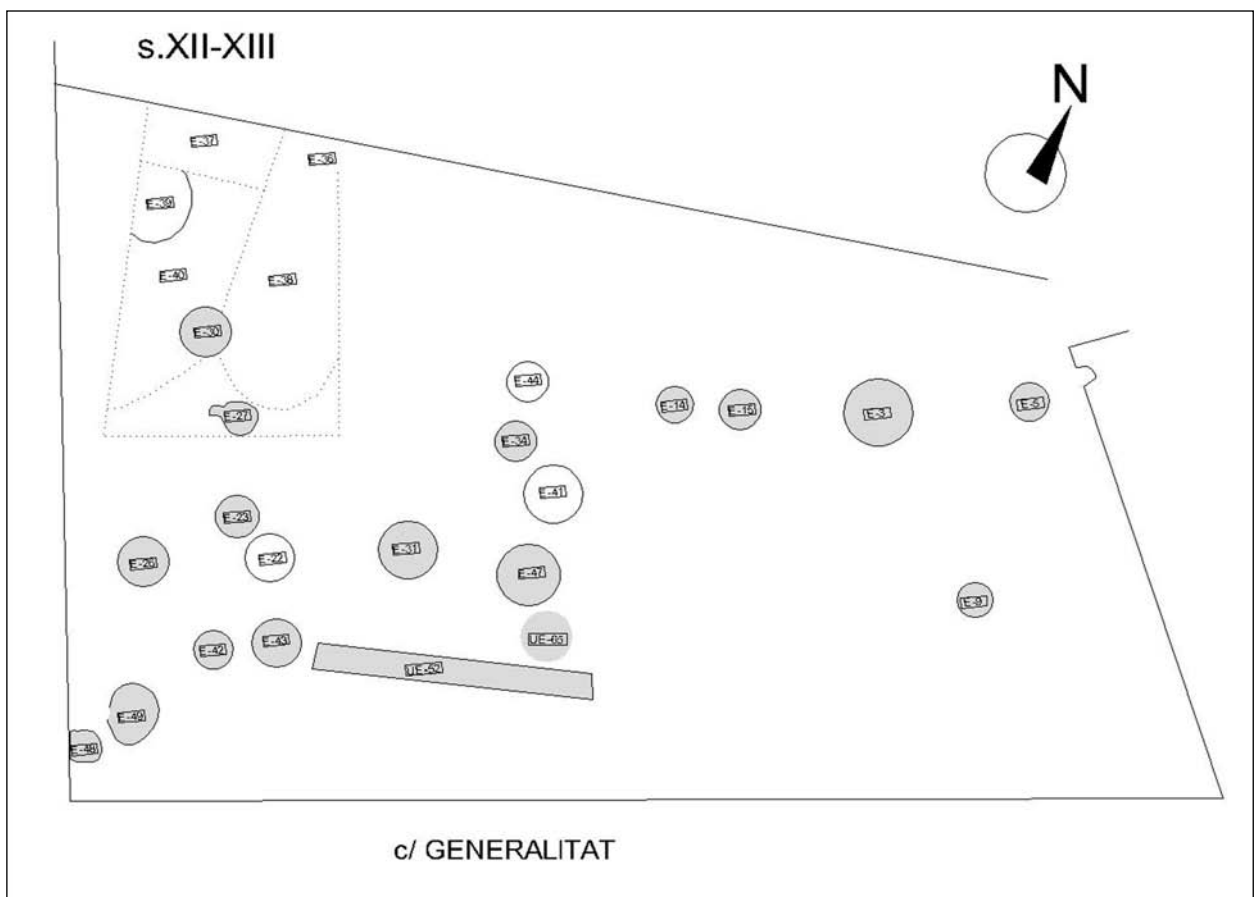


Lámina 4

mitjana d'1,50 metres. La boca no ha estat en cap cas documentada, ja que ha estat afectada per diverses alteracions antròpiques del terreny.

Aquestes sitges presenten, a grans trets, dos tipus de perfils diferents. D'una banda, les que s'adscriuen a una cronologia d'amortització del segle XII presenten una morfologia de perfil esfèric allargassat i, d'una altra, les adscrites a una cronologia d'amortització del segle XIII presenten un perfil més globular de fons més arrodonit (lám. 5).

En línies generals, la majoria de les sitges estan reblertes per un únic estrat d'amortització de terres i deixalles domèstiques, llevat de la sitja E-9, que està reblerta per tres nivells diferenciats. En general, els sediments estan formats per argila marró amb presència de graves, carbons i/o cendres amb força presència de blocs de pedra calcària o sorrenca i esporàdicament pissarra.

En cinc de les sitges (E-15, E-34, E-43, E-47 i E-48) ha aparegut la tapa al fons, feta amb lloses de pissarra tallades de forma arrodonida amb un forat al mig per tal de poder destapar i tancar la sitja amb facilitat. Excepcionalment, a la sitja E-23 s'han recuperat 3.032 fragments de fauna corresponents a deixalles domèstiques i restes d'àpat, que es troben en procés d'estudi.

El pou (E-7) estava excavat al subsòl natural i es va poder accedir fins a una profunditat de tres metres. La boca del pou estava construïda amb blocs de pedra pissarra i sorrenca barrejats amb fragments de *dolia* i *tegulae* corresponents a les restes romanes que hi havia a la zona. L'amplada del pou a la part baixa era d'un metre, però a prop de la boca s'eixamplava fins arribar a 2 m d'amplada. El pou estava reblert amb un sol sediment format per argila molt humida. El material ceràmic obtingut de l'excavació del pou es descriu en l'apartat següent.

Per altra banda, el mur adscrit a una cronologia del segle XIII (UE 52) presenta una llargada conservada d'uns 7 metres de llarg per 0,40 metres d'amplada. Situat a la zona SO del solar, la seva orientació és NE-SO i està construït amb blocs de pedra sorrenca alineats per totes dues cares, i fal·cades amb pedres més petites, sense lligar. Només se n'ha conservat una filada. És l'única estructura murària que s'ha documentat d'aquest moment i possiblement s'hauria de relacionar amb les estances de magatzem i d'habitatge de la vila d'època medieval, on la presència dels graners mencionats indica que el nucli de poblament estaria ubicat a redós de l'antiga sagrera de l'església de Sant Pere de Gavà, almenys durant els segles XI-XII.

Estudi del material ceràmic medieval: els contextos del segle XIII del carrer de la Generalitat - Raval de Molins

En aquesta comunicació tan sols es presenta una petita part de l'estudi del conjunt d'aquest material ceràmic, atesa la gran quantitat de ceràmica que han proporcionat els estrats de rebliment d'aquest nombrós grup de sitges medievals del carrer de la Generalitat - Raval de Molins. A més, cal tenir en compte l'extensió que requereix el desenvolupament de l'estudi detallat d'aquest material ceràmic, que serà presentat en un altre tipus de publicació més adient, on es podrà analitzar amb detall cada estrat i context en ell mateix i evitar així fer agrupaments i visions de conjunt de la totalitat del material com si fos un grup unitari, cosa que pot produir dades confuses i conduir a interpretacions errònies.

Així doncs, tan sols presentarem aquí una mostra de l'estudi d'aquest material corresponent a tres contextos concrets del segle XIII: el rebliment UE 7 del pou medieval, i els rebliments UE 47 i UE 61 de dues sitges medievals. Aquests materials ens proporcionen així un primer reflex del registre ceràmic de la vila medieval de Gavà, fins ara totalment desconegut.

– UE 61 (sitja E-30)

En aquest estrat de rebliment es van recuperar un total de 106 fragments de ceràmica. D'aquest conjunt ceràmic podem distingir dos grups principals corresponents a produccions diferenciades. Un primer grup correspon a la ceràmica grollera de cuina de coccio oxidant i reductora, amb un predomini de la ceràmica de pastes de tonalitats ataronjades, marrons i grises, generalment amb el nucli de la pasta de color gris i les cares interior i exterior ataronjades i marrons. També se'n documenten alguns exemplars que tenen la pasta totalment grisa i d'altres totalment ataronjada.

Aquest primer grup és el majoritari quant a presència de fragments i nombre mínim de peces, amb un repertori formal corresponent a atuells per anar al foc o emmagatzemar aliments i líquids, amb peces com l'olla, la cassola, la gerra i el cossi. D'aquest conjunt destaca una gran olla/marmita de cos globular alt i allargat de 21 cm de diàmetre de boca, amb la vora exvasada curta de llavi arrodonit engruixit. La pasta és de color marró i taronja irregular, amb les parets gruixudes i acabat aspre i groller. Presenta una decoració a la meitat superior del cos de tres línies incises horitzontals paral·leles. Tenim també diverses olles globulars, alguna lleugerament carenada, amb la vora exvasada i el llavi arrodonit de perfil en S, de pastes grises, marrons i ataronjades, i uns diàmetres de boca que oscil·len entre els 14 i els 18 cm. Algunes presenten també

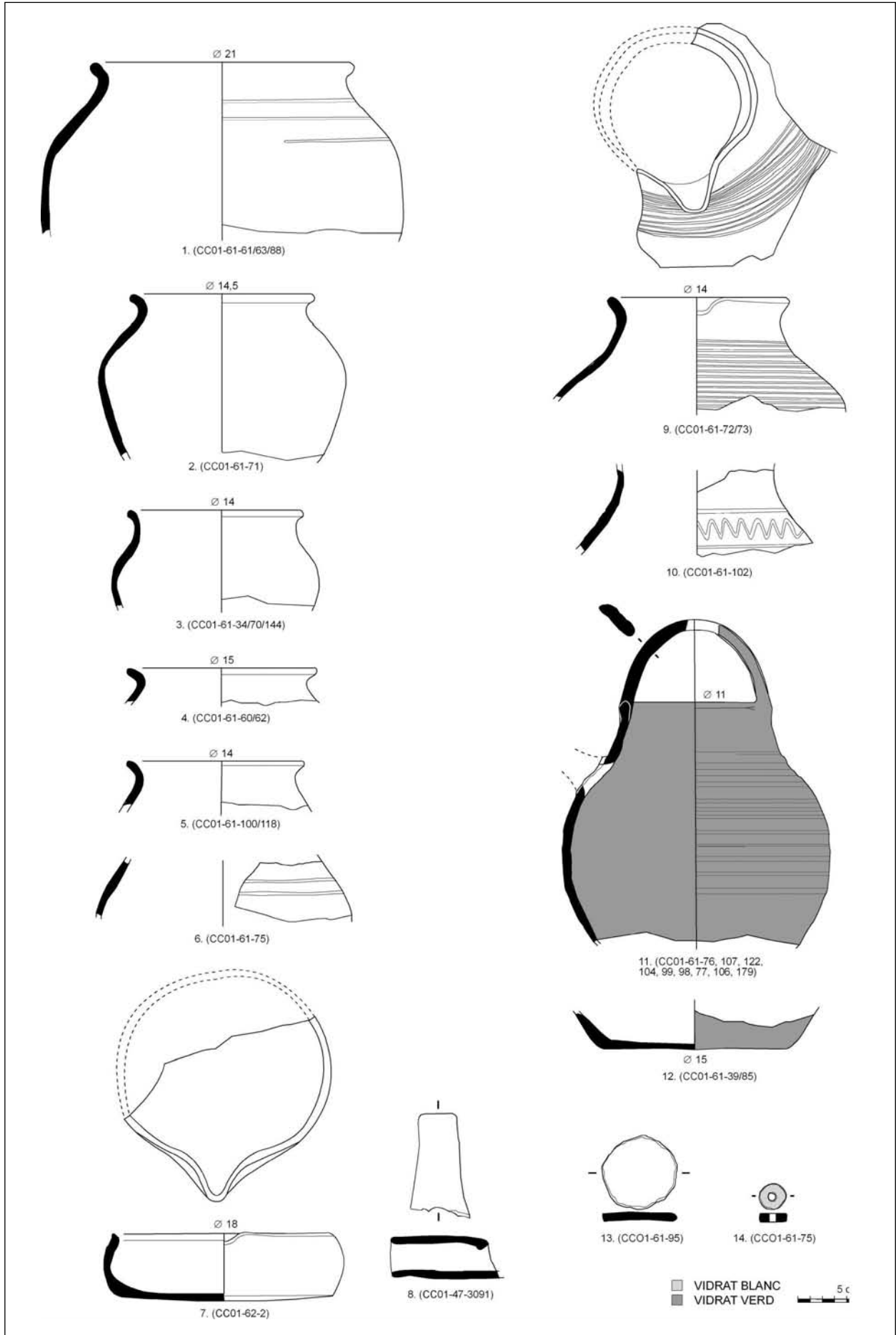


Lámina 5.

decoració incisa de línies horitzontals paral·leles a la part superior de la peça.

Una altra peça d'aquest primer grup ceràmic i que es diferencia tipològicament de la resta és la que hem denominat com a cassola/greixonera. Es tracta d'un recipient obert de perfil molt baix, de cos hemisfèric aplatat amb les parets corbades, d'uns 5,5 cm d'alçada i un diàmetre de boca de 18 cm. Presenta un bec pinçat molt pronunciat, el fons bombat i no té nanses als laterals. Tanmateix, la peça és incompleta i ens en manca la part posterior; d'aquesta manera, és possible que disposés d'una nansa o d'un mànec tubular al costat oposat al bec. En aquest sentit, tenim un mànec cilíndric buit pel seu interior que podria relacionar-se amb aquesta cassola, ja que presenten una mateixa factura i una pasta idèntica de tonalitats grises i negres.

Finalment, la darrera forma atribuïble a aquest grup ceràmic seria la gerra. Tenim un exemplar del qual es conserva la meitat superior, i que presenta un coll alt amb una boca no gaire ampla de 14 cm de diàmetre i amb un bec pinçat prominent i sense la presència de nanses. Presenta una decoració incisa a la part alta del cos, just a sota la vora, consistent en una banda ampla de 15 línies horitzontals i paral·leles. La pasta és oxidant de tonalitats ataronjades. Tenim un altre exemplar identificable com a gerra que tan sols conserva el coll alt i l'inici de la boca. Presenta una decoració incisa a la zona del coll consistent en una línia en dent de serra emmarcada per dues línies horitzontals paral·leles. La pasta també és oxidant de tons ataronjats i força compacta.

El segon grup ceràmic correspon a la ceràmica vidrada. Aquesta té una presència molt menor respecte al primer grup, està representada per escassos fragments i un nombre mínim de dues peces. Es tracta d'un poal pràcticament sencer, només hi manca la part del fons, de cos esfèric allargat amb solcs o costelles a la cara exterior. Presenta una nansa de pont superior i un broc cilíndric no conservat. Tant la cara interior com l'exterior presenten una coberta vidrada de color verd, la pasta és compacta tipus sandvitx, amb el nucli gris i la cara interior i exterior taronja. Ara com ara, aquesta forma és desconeguda en contextos del segle XIII de l'àrea catalana, tant en ceràmica grollera com vidrada, i no ens apareix ja d'una manera generalitzada fins a la primera meitat del segle XIV.

En aquest context trobem una altra peça representada per un fons aplanat de 15 cm de diàmetre amb vidrat verd per la cara exterior, probablement corresponent a una gerra o poal, tenint en compte el seu desgast. Així mateix, també hem localitzat una petita peça discoïdal perforada o fusaiola d'uns 2,5 cm de diàmetre que presenta vidrat blanc per ambdues cares (lám. 6).

– UE 47 (sitja E-23)

En aquest estrat de rebliment es va recuperar un nombrós conjunt de ceràmica amb un total de 1.174 fragments, de manera que va esdevenir el més extens de tota la sèrie de sitges medievals. En aquest conjunt també podem distingir un primer grup corresponent a la ceràmica grollera de cuina de cocció oxidant i reductora, i un segon grup corresponent a la ceràmica vidrada.

El primer grup és el majoritari quant a presència de fragments i nombre mínim de peces, amb un predomini de la ceràmica de pastes de tonalitats ataronjades, marrons i grises, generalment amb el nucli de la pasta de color gris i les cares interior i exterior ataronjades i marrons. Ofereix un repertori formal corresponent a atuells per anar al foc o emmagatzemar aliments i líquids, amb peces com l'olla, la cassola, la gerra i el cossi.

En destaca un alt nombre de peces tipus olla, amb més d'una vintena de peces, i amb unes pastes grises, ataronjades i marrons. Es tracta d'un recipient de cos globular de diferents mides i vora exvasada de perfil en S amb el llavi sempre arrodonit. Els diàmetres de boca oscil·len entre els 13 i els 16 cm. Sovint presenta decoracions incises a la meitat superior de la peça, amb diferents variants, consistentes en una línia horitzontal, una línia horitzontal creuada per aspes, una línia meandriforme, una línia horitzontal amb una de meandriforme, i grups entre dues i cinc línies horitzontals paral·leles.

Amb menys representació tenim les gerres, amb cinc peces identificades. D'aquestes tan sols conservem la meitat superior, amb una boca més aviat estreta de 12 cm de diàmetre i bec pinçat, amb un coll alt i un cos ample que s'obre molt. La pasta és força compacta i de tonalitats ataronjades i marrons.

Una altra forma d'aquest grup és el cossi. Es tracta d'un recipient obert de grans dimensions i perfil troncocònic, de parets altes i lleugerament corbades amb una vora de llavi aplanat amb lleugera visera exterior, i un diàmetre de boca d'uns 34 cm. La pasta és ataronjada amb el nucli gris de textura esquistosa.

També dins les formes obertes de ceràmica grollera de cuina trobem dos tipus de cassola diferents. Tenim un primer exemplar sencer de perfil troncocònic amb parets baixes i llavi engruixit fent un cordó amb un bec pinçat prominent i un diàmetre de boca d'uns 30,5 cm. No està dotat de nanses i el fons és bombat amb restes abundants de sutge adherit. La pasta és de coloració grisa i marró d'acabat aspre. Un segon exemplar, també quasi sencer, presenta un perfil troncocònic de parets baixes i recetes, amb el llavi arrodonit simple, sense bec ni nan-

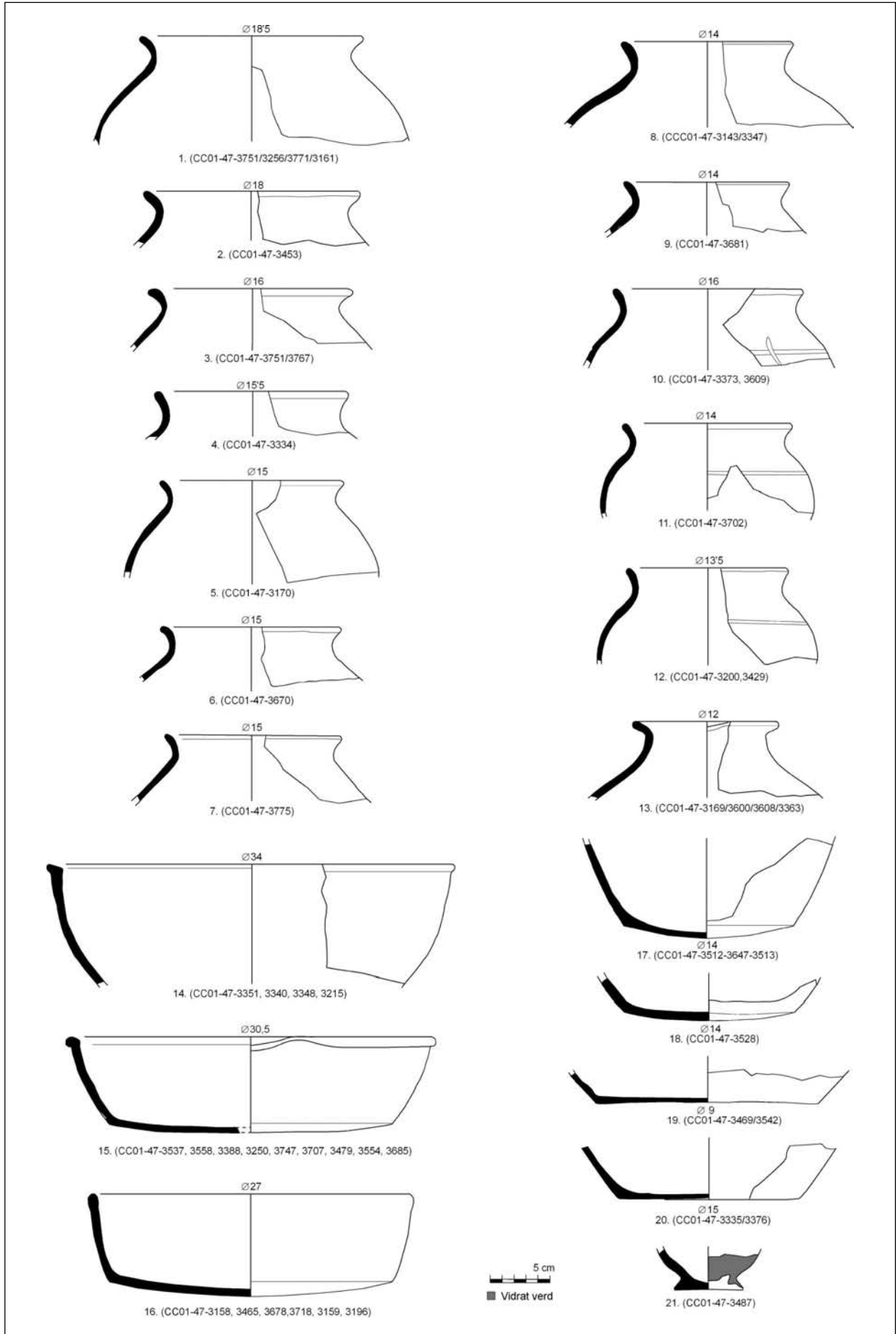


Lámina 6.

ses, un diàmetre de boca de 27 cm i un fons bombat amb molt de sutge adherit. La pasta és de coloració marró interior i grisa i negra a la cara exterior, de textura esquivosa amb desgredant abundant.

Per altra banda, també hi són presents un gran nombre de fons, entre els quals destaquen els bombats corresponents a olles i els fons plans de major diàmetre desgastats a les arestes i a la seva cara de fricció, corresponents a gerres i cossis.

El segon grup ceràmic, corresponent a les produccions vidrades, està escassament representat. Tan sols comptem amb alguns petits fragments amb vidrat verd i el fons de peu de copa pla i massís d'un setrill o gerreta de cos esfèric amb vidrat verd a la cara exterior. La seva pasta és molt depurada i compacta, amb una coloració blanquinosa i beix. Aquest tipus de peces són habituals en els contextos del segle XIII a diferents jaciments de l'àrea de Barcelona, amb força paral·lels a la zona del Vallès i a la vila de Sabadell (ROIG; COLL; MOLINA: 1995; A. ROIG; J. ROIG: 2002) (lám. 7).

– UE 7 (pou E-3)

Aquesta unitat estratigràfica correspon al nivell de rebliment i d'amortització d'un pou medieval. En aquest estrat s'han identificat un total de 261 fragments ceràmics, molts dels quals corresponen a material d'època romana residual, molt fragmentat i rodat, que en aquest context és més nombros que en els altres dos estrats analitzats.

Aquí també identifiquem les dues produccions ceràmiques que hem anat veient en els altres contextos del segle XIII analitzats. En primer lloc tenim la ceràmica grollera de cuina de cocció oxidant i reductora de pastes de tonalitats ataronjades, marrons i grises, generalment amb el nucli de la pasta de color gris i les cares interior i exterior ataronjades i marrons.

En aquest conjunt identifiquem les olles de cos globular i vora exvasada de perfil en S i llavi arrodonit, representades en nombre molt menor que en els altres dos conjunts anteriors, i molt més frag-

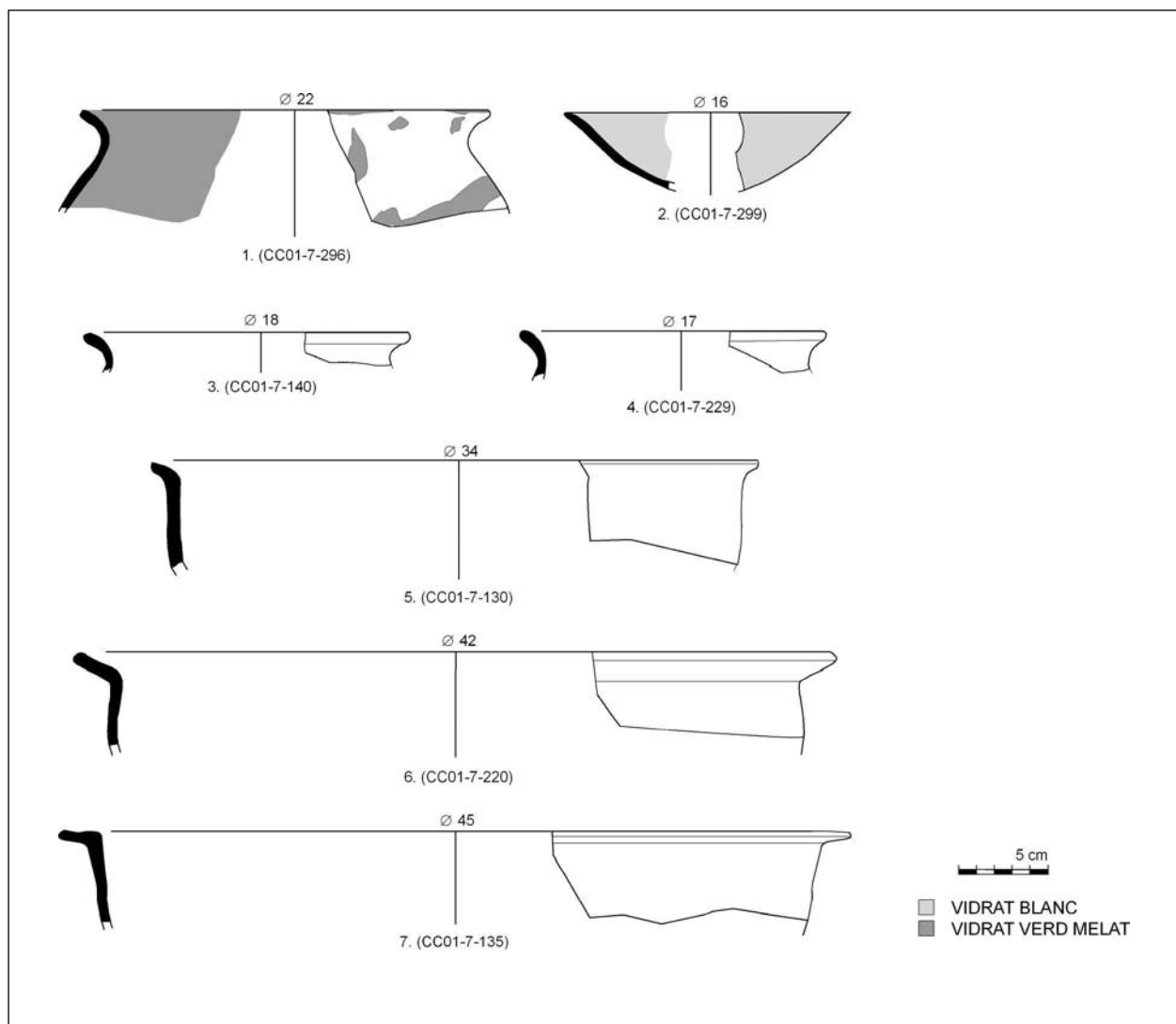


Lámina 7.

mentades. En canvi, tenim una major presència de les grans peces obertes tipus cossi. En destaquen tres exemplars incomplets de perfil troncocònic amb les parets rectes i una vora característica exvasada fent una ala ampla o visera plana molt marcada cap a l'exterior, amb un diàmetre de boca de 34, 42 i 45 cm. La pasta és força compacta, amb el nucli gris i les cares exteriors ataronjades i marrons.

Corresponent al segon grup de la ceràmica vidrada, disposem de dues peces diferents. En primer lloc tenim un recipient tancat tipus olla, de cos globular i vora exvasada de perfil en S amb el llavi arrodonit, que presenta una coberta vidrada de color verd melat a l'interior amb regalims a la cara exterior. La pasta és força compacta, de tonalitat grisa i ataronjada. Aquesta peça és tipològicament idèntica a les olles del primer grup de ceràmica grollera oxidant i reduïda, únicament amb la diferència de la coberta vidrada.

Una segona peça d'aquest grup respon a un altre tipus formal fins ara no vist. Es tracta d'un petit plat o *ataifor* de ceràmica molt depurada de pasta compacta i coloració blanquinosa amb vidrat blanc interior i exterior. Presenta un perfil troncocònic obert amb el llavi afuat i no conserva la part del fons. Aquesta peça té similituds evidents amb els plats/*ataifors* de la ceràmica andalusina dels segles XII i XIII (lám. 8).

Conclusions ceràmiques

Amb aquest primer avanç de l'estudi ceràmic dels contextos medievals de Gavà, concretament els atribuïbles al segle XIII, ha estat possible presentar un primer repertori de la ceràmica de cuina en ús a la vila de Gavà durant aquesta centúria i establir, així, una primera proposta tipològica d'aquests atuells ceràmics fins ara no coneguts a la zona.

En aquest sentit, doncs, i en línies generals, hem pogut identificar dos grans grups ceràmics corresponents a dues produccions diferenciades, tant per la seva manufactura i tècnica, com per la tipologia dels recipients.

En primer lloc tenim el grup que engloba la que hem denominat ceràmica grollera oxidant i reduïda (grup 1). Aquesta es caracteritza per una pasta poc depurada, amb desgreixant visible i poc compacte, amb una gran varietat en el cromatisme de les pastes, que oscil·len entre les coloracions ataronjades, marrons, grises i negres, i un acabat descurat de les superfícies. Dins d'aquest gran grup, ens podríem trobar amb peces o bé procedents de diferents obradors locals, de diferents forns, o bé que són producte de diferents fornades i coccions dins d'un mateix taller.

En segon lloc tenim el grup que engloba la ceràmica vidrada (grup 2), molt menys representada que la ceràmica del grup 1. Es tracta d'una producció de major qualitat que la ceràmica grollera de cuina, de pastes molt més depurades i compactes, que presenta una coberta vidrada tant interior com exterior, segons les peces, de tonalitats verdes o blanques.

Dins del conjunt de ceràmica grollera oxidant i reduïda (grup 1) d'aquests tres contextos, hem pogut identificar un total de cinc formes ceràmiques (vegeu taula). Aquestes corresponen a recipients de cuina i emmagatzematge amb formes obertes i tancades:

– Forma 1. Gran olla/marmita: es tracta d'un atuell tancat de forma globular de dimensions considerables (21 cm diàmetre de boca) tipològicament similar a les olles (forma 2), però amb una representació molt més minoritària. Presenta una vora exvasada de perfil en S amb el llavi engruixit, amb decoració de línies incises horitzontals.

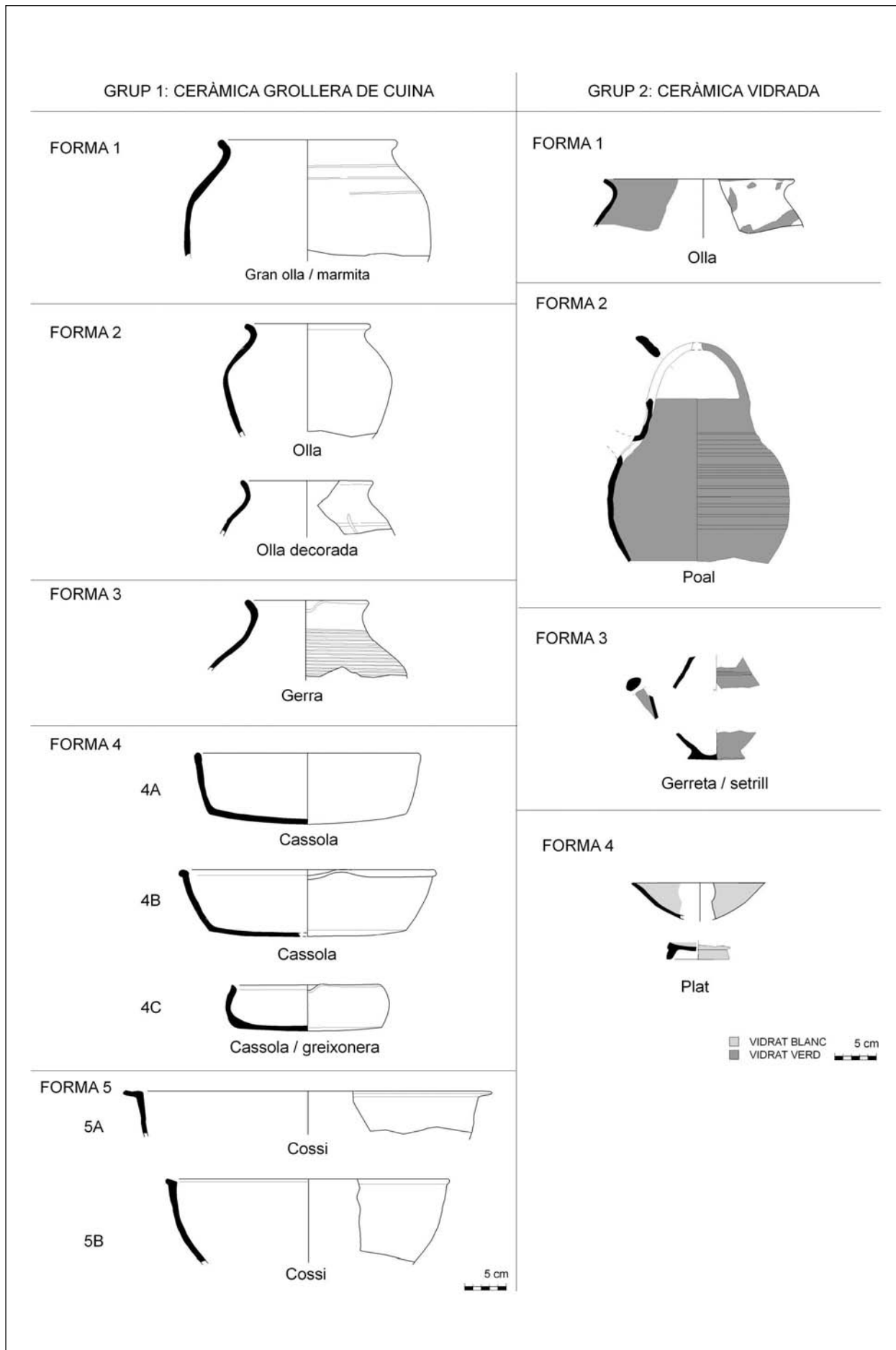
– Forma 2. Olla: es tracta d'un atuell tancat de forma globular, alguna lleugerament carenada, amb la vora exvasada i el llavi arrodonit de perfil en S, de pastes grises, marrons i ataronjades, i uns diàmetres de boca que oscil·len entre els 14 i 20 cm, amb els fons bombats. Algunes presenten també decoració incisa de línies horitzontals paral·leles, meandriformes, i amb aspes a la part superior de la peça.

– Forma 3. Gerra: es tracta d'un atuell tancat de dimensions considerables de forma globular allargada, que tan sols tenim conservat en la seva meitat superior. Presenta un coll alt amb una boca no gaire ampla entre 12 i 14 cm de diàmetre amb un bec pinçat prominent i sense la presència de nanses. La pasta és oxidant de tons ataronjats i força compacta. Sovint presenta una decoració incisa a la part alta del cos, just a sota la vora, consistent en una banda ampla de 15 línies horitzontals i paral·leles, i també d'una línia en dent de serra emmarcada per dues línies horitzontals paral·leles.

– Forma 4. Cassola. Aquesta forma presenta tres variants tipològiques:

* Forma 4a. Es tracta d'una peça quasi sencera, presenta un perfil troncocònic de parets baixes i rectes, amb el llavi arrodonit simple, sense bec ni nanses, i un diàmetre de boca de 27 cm i un fons bombat. La pasta és de coloració marró interior i grisa i negra a la cara exterior, de textura esquistosa amb desgreixant abundant.

* Forma 4b. Es tracta d'una peça oberta, quasi sencera, de perfil troncocònic amb parets baixes lleugerament corbades i llavi engruixit fent un cordó, amb un bec pinçat prominent i un diàmetre de



Làmina 8.

boca d'uns 30,5 cm. No està dotat de nanses i el fons és bombat. La pasta és de coloració grisa i marró d'acabat aspre.

* Forma 4c. Es tracta d'un recipient obert de perfil molt baix, de cos hemisfèric aplatat amb les parets corbades, d'uns 5,5 cm d'alçada i un diàmetre de boca de 18 cm. Presenta un bec pinçat molt pronunciat, el fons bombat i no té nanses als laterals. Tanmateix, la peça és incompleta i ens en manca la part posterior; d'aquesta manera, és possible que disposés d'una nansa o d'un mànec tubular al costat oposat al bec.

– Forma 5. Cossi. Es tracta d'un recipient obert que presenta dues variants tipològiques:

* Forma 5a. Gran atuell de perfil troncocònic amb les parets altes i rectes i una vora característica exvasada fent una ala ampla o visera plana molt marcada cap a l'exterior, amb un diàmetre de boca que oscil·la entre els 34 i els 45 cm i una alçada entre 12 i 15 cm. La pasta és força compacta, amb el nucli gris i les cares exteriors ataronjades i marrons.

* Forma 5b. Recipient obert de grans dimensions i perfil troncocònic de parets altes i lleugerament corbades, amb una vora de llavi aplanat, amb lleugera visera o engruiximent exterior, molt més curta que la forma 5a, i un diàmetre de boca d'uns 34 cm. La pasta és ataronjada amb el nucli gris de textura esquistosa.

Dins el conjunt de ceràmica vidrada (grup 2) d'aquests tres contextos, hem pogut identificar un total de quatre formes (lám. 8). Aquestes corresponen a recipients de cuina, emmagatzematge de líquids i servei de taula amb formes obertes i tancades:

– Forma 1. Olla: es tracta d'un atuell tancat de forma globular i vora exvasada de perfil en S amb el llavi arrodonit, que presenta una coberta vidrada de color verd melat a l'interior amb regalims a la cara exterior. La pasta és força compacta de tonalitat grisa i ataronjada.

– Forma 2. Poal: es tracta d'un atuell tancat destinat a l'extracció d'aigua del pou i a la seva contenció. Presenta una forma globular de cos esfèric allargat amb solcs o costelles a la cara exterior. Disposa d'una nansa de pont superior i un broc cilíndric lateral. Tant la cara interior com l'exterior presenten una coberta vidrada de color verd, la pasta és compacta tipus sandvitx, amb el nucli gris i la cara interior i exterior taronja.

– Forma 3. Gerreta/setrill: es tracta d'un atuell tancat de forma globular que tenim incomplet, però reconstruïble a partir de fragments, i destinat a la

contenció de líquids, probablement oli. Presenta un cos esfèric amb vidrat verd a la cara exterior i un fons de peu de copa pla i massís. La seva pasta és molt depurada i compacta amb una coloració blanquinosa i beix.

– Forma 4. Plat o *ataifor*: es tracta d'una forma oberta destinada al servei de taula de perfil troncocònic obert amb el llavi afuat de mida petita, probablement amb un fons de peu anular. De pasta molt depurada i compacta de coloració blanquinosa amb vidrat blanc interior i exterior.

En l'apartat de consideracions, podem determinar que aquests conjunts ceràmics del segle XIII de la vila de Gavà presenten paral·lelismes evidents amb altres contextos contemporanis de l'àrea de Barcelona i del Vallès en especial, on també es documenten les produccions de ceràmica grollera juntament amb les primeres produccions vidrades, amb unes presències i percentatges igualment semblants i un mateix repertori tipològic (ROIG; COLL; MOLINA: 1995).

En aquesta línia, esdevenen significatius els materials procedents de les sitges medievals de la vila de Sabadell, especialment les de la plaça del Dr. Robert - Aparcament Jardinetes, amb l'aparició dels primers vidrats i amb presència dels mateixos setrills/*redomes* de ceràmica amb vidrat verd i un registre semblant de ceràmica oxidada i reduïda de cuina, amb olles, gerres amb bec i cassoles. Aquestes ofereixen datacions numismàtiques de Jaume I, dins la segona meitat del segle XIII (ROIG; ROIG: 2002).

Aquest tipus de peces vidrades esdevenen puntuals en els conjunts del segle XIII de l'àrea cristiana, i es troben en una baixa proporció respecte a la ceràmica local de cuina. Tanmateix, la seva presència és comuna als diferents jaciments medievals de l'àrea de Barcelona, on fan la seva primera aparició al llarg del segle XIII. Així mateix, i pel que fa al setrill/*redoma*, és un tipus de peça que té l'origen en les produccions andalusines anteriors i que trobem escampada per tot l'arc litoral des de la zona de llevant fins al sud de França, amb centres productors a Dénia i València durant els segles XII i XIII.

En el cas que ens ocupa, i per les peces que tenim documentades al territori de Barcelona i les de Gavà concretament, no podem constatar, ara com ara, si es tracta de les primeres produccions vidrades locals/regionals de l'àrea catalana, o bé si es tracta de peces puntuals que arriben a aquesta zona mitjançant l'intercanvi i el comerç des dels tallers valencians.

Així mateix, i pel que fa al conjunt de ceràmica oxidada i reduïda de cuina, disposem d'una forma sin-

gular, la forma 5, identificada com a cossi o gibrell, no tan coneguda en els registres ceràmics medievals dels segles XII i XIII, però que darrerament tenim ben documentada en jaciments d'aquestes cronologies. Un cas molt similar seria el registre ceràmic de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.), datat numismàticament dins el segle XIII, i on són presents els cossis de grans dimensions, amb vores elaborades de llavis penjants o fent visera, característics d'aquest període (COLL: 1998; ROIG; COLL; MOLINA: 1995). Així mateix, també es documenta un repertori formal de ceràmica de cuina molt similar al de Gavà, amb olles, gerres de coll alt amb bec i cassoles baixes, i també algunes peces puntuals amb vidrat monocrom.

D'aquesta manera, amb aquest primer estudi de la ceràmica del segle XIII del jaciment del carrer de la Generalitat - Raval de Molins ha estat possible copsar gran part de l'utilitat ceràmica de tipus domèstic en ús a la vila de Gavà durant aquesta centúria i establir, així, un primer repertori formal de la ceràmica de cuina i d'emmagatzematge dels habitatges medievals de la vila.

Bibliografia

ÁLVAREZ, M. B. (2002). *Memòria de la intervenció d'urgència al c/ Sant Nicasi, 3-9. Gavà. Baix Llobregat*. Memòria inèdita.

BARREDA, M. L. (2002). «La romanització de la façana marítima del Llobregat. Resultats de les darreres intervencions», dins *Actes de les Jornades Roma a Gavà*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

BATET, C. (1996). *Els castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La marca de Barcelona als segles X-XI*. Institut d'Estudis Penedesencs.

CAMPANY, J. (1995). *Sobre l'antiguitat de les esglésies de Sant Pere de Gavà i Sant Miquel d'Eramprunyà*. Centre d'Història de la ciutat de Gavà (inèdit).

-, (1996). *La fi de l'edat mitjana a Eramprunyà (1323-1553)*. Centre d'Història de la ciutat de Gavà (inèdit).

-, (1996b). *La construcció de l'antiga església de Sant Pere de Gavà*. Centre d'Història de la ciutat de Gavà (inèdit).

-, (2002). «Economia, poder i territori a Gavà al voltant de l'any 1000», dins *Actes de les Jornades Gavà Mil Anys*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

COLL I RIERA, J. M. (1998). *L'Església Vella de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.). Estudi arqueològic d'una església romànica al Vallès*. Tesina de llicència-

tura/treball de recerca. Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana, Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona.

ESTEBAN, J. J. (2001). *Memòria de la intervenció arqueològica als carrers Generalitat i Rectoria*. Memòria inèdita.

ESTRADA, A. (2001). «Deu anys d'intervencions arqueològiques al nucli antic de Gavà: la vila romana de Sant Pere de Gavà», dins *Actes de les Jornades Roma a Gavà*. Associació d'Amics del Museu de Gavà, pàg. 39-46.

GABERNET, A. (2002). «Els documents del mil·lenari», dins *Actes de les Jornades Gavà Mil Anys*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

IZQUIERDO, P.; SINTAS, E. (1989-90). *Excavacions arqueològiques de salvament. La Rectoria de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat)*. Museu de Gavà. Memòria d'excavació inèdita.

IZQUIERDO, P. (2002). «Paradoxes d'un jaciment gavanenc: l'ancoratge de les Sorres», dins *Actes de les Jornades Roma a Gavà*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

-, (2002). «Gavà i els gavanencs, del món rural al feudalisme», dins *Actes de les Jornades Gavà Mil Anys*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

PALET, J. M. (2001). «Gavà i el Pla de Barcelona entre l'època ibèrica i l'antiguitat tardana», dins *Actes de les Jornades Roma a Gavà*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

ROIG BUXÓ, J. (2003). «Sitges i estructures d'emmagatzematge d'època medieval a la vila de Sabadell (del segle XII al XIV)», dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, 18-21 d'abril de 2002, St. Cugat del Vallès*. Actes, vol. I. ACRAM, Barcelona, pàg. 381-394.

ROIG, J.; COLL J. M.; MOLINA, J. A. (1995). *L'església vella de Sant Menna, Sentmenat: del segle V al XX, 1500 anys d'evolució històrica*. Ajuntament de Sentmenat. Barcelona.

-, (1995). «El forn de la Vinya d'en Sant (Castellar del Vallès) i els contextos ceràmics del segle XIII al Vallès». *Arraona*, núm. 17. Sabadell, pàg. 9-36.

ROIG, A.; ROIG, J. (2002). «La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI). Dotze anys d'arqueologia a la ciutat (1988-2000)». *Quaderns d'Arqueologia*, núm. 1. Museu d'Història de Sabadell, Sabadell.

SADURNÍ, N. (1999). *Diccionari de l'any 1000 a Catalunya*. Ed. 62, Barcelona.

SALAZAR, N.; SALES, J. (2003). *Rectoria de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat)*. Memòria inèdita.

SANAHUJA, D. (2002). «El sistema defensiu en el territori del castell d'Eramprunyà», dins *Actes de les Jornades Gavà Mil Anys*. Associació d'Amics del Museu de Gavà.

—, (2002). «El territori d'Eramprunyà entre els segles X-XVI», dins *Rubricatum*. Revista del Museu de Gavà, núm. 3.

Pàgines web

www.patrimonigava.com
(web de les mines prehistòriques de Gavà)

www.terra.es/personal6/amicsmuseugava
(web dels Amics del Museu de Gavà)

www.museuhistoria.bcn.es
(web del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona)

Agraiments

Amaia Bordas, Pep Bosch, Àlicia Estrada, Joan M. Coll i Museu de Gavà.